

Judumo ribojimai ir transnacionalinės šeimos: kaip COVID-19 pandemija paveiks šeimas ir vaikų globą?

IRENA JUOZELIŪNIENĖ, GINTĖ MARTINKĖNĖ,
IRMA BUDGINAITĖ-MAČKINĖ, LAIMUTĖ ŽILINSKIENĖ

Vilniaus universiteto Sociologijos ir socialinio darbo institutas, Universiteto g. 9, 01122 Vilnius, Lietuva

El. paštas: irena.juozeliuniene@fsf.vu.lt; g.martinkene@gmail.com; irma.budginaite@fsf.vu.lt; laima.zilinskiene@fsf.vu.lt

Straipsnyje analizuojama, kaip COVID-19 pandemijos valdymui įvesti pasauliniai judumo ribojimai gali paveikti Lietuvos transnacionalines šeimas ir Lietuvoje likusių gyventi nepilnamečių vaikų globą. Remiantis kvotinės apklausos duomenimis, surinktais įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą mokslininkų grupių projektą „Globali migracija ir Lietuvos šeima: šeiminių praktikos, globos cirkuliacija ir sugrįžimo strategijos“ (Nr. S-MIP-17-117), autorės nagrinėja su judumu susijusias transnacionalinės globos praktikas. Pandemijos sukelti iššūkiai yra aptariami analizuojant transnacionalinių šeimų atvejų tyrimo duomenis. Straipsnyje parodoma, kad laisvas šeimoms narių judėjimas globaliame pasaulyje yra reikšminga šeiminių praktikų grandis, užtikrinanti šeiminius ryšius ir vaikų globą, nepriklausomai nuo šeimos narių gyvenamosios vietos. Antijudumo režimai kelia iššūkių šeiminiam bendrumui, kartų ryšiams ir sukuria prielaidas naujoms stigmoms.

Raktažodžiai: transnacionalinės šeimos, judumas, transnacionalinė globa, COVID-19 pandemija

ĮVADAS

COVID-19 pandemijai valdyti įvesti pasauliniai judumo ribojimai kelia iššūkių transnacionalinėms šeimoms dėl sumažėjusių galimybių „būti drauge“ ir gyvai bendrauti (Brandhorst et al. 2020). Nevaržomas fizinis šeimoms narių judėjimas tarp valstybių yra esminis transnacionalinio šeiminių gyvenimo dėmuo, leidžiantis užtikrinti „globos cirkuliaciją“ (Baldassar, Merla 2014), vykdyti šeimoms nariams priskiriamus įsipareigojimus. Griežtėjant migracijos politikai migrantai paprastai yra linkę riboti judumą (Massey et al. 2016) ir ieškoti būdų prisitaikyti prie judėjimą ribojančių tvarkų – „antijudumo režimų“ (Merla et al. 2020). Naujas COVID-19 „antijudumo režimas“ dar neturi aiškių apmatų, į kuriuos galėtų orientuotis transnacionalinės šeimos, tačiau iki šiol negausūs tyrimai (Brandhorst et al. 2020; Merla et al. 2020) parodo, kad jau susimąstoma apie įprastą transnacionalinių šeiminių praktikų ir globos strategijų koregavimą, svarstomos galimybės sugrįžti į kilmės šalį arba susijungti su šeima užsienyje.

Pandemijos ribojimai kelia iššūkių ir Lietuvos transnacionalinėms šeimoms, jau tapusioms šalies kasdienybe¹. Šios šeimos įsitvirtino mobiliame pasaulyje, kuriame laisvas, greitas ir nebrangus judėjimas tarp šalių padėjo įveikti geografinio atstumo keliamus iššūkius. Nors šeiminių praktikų tyrimai (Juozeliūnienė, Seymour 2020) jau paneigė destruktivius Lietuvos transnacionalinių šeimų naratyvus, išryškino gyvenimo abipus sienų savitumą ir naujas tėvystės / motinystės strategijas, COVID-19 pandemiją reguliuojantys griežti, nuspėjami judumo ribojimai gali paskatinti reikšmingus transnacionalinio šeiminio gyvenimo pokyčius ir daugiareikšmes šių pokyčių interpretacijas.

Straipsnyje sutelkiame dėmesį į galimas judumo tarp valstybių ir Lietuvoje įsigaliojusį ribojimų pasekmes transnacionalinėms šeimoms ir nepilnamečių vaikų globai. Pasitelkiant 2018 m. Lietuvos transnacionalinių šeimų kvotinio tyrimo ir 2021 m. šeimų atvejų tyrimo duomenis, analizuojame su judumu susijusias transnacionalines šeimines praktikas ir išryškiname COVID-19 pandemijos sukeltus iššūkius. Straipsnį sudaro trys dalys. Pirmoje aptariamos transnacionalinių šeiminių ryšių tyrimų teorinės idėjos, kuriomis grindžiama nepilnamečių vaikų globos analizė kvotiniame ir atvejų tyrimuose, pristatoma dviejų tyrimų metodologija. Antroje aptariamas transnacionalinės vaikų globos organizavimas, sutelkiant dėmesį į judumu grįstas praktikas. Trečia dalis skirta pandemijos sukeltiems iššūkiams transnacionalinėms šeimoms išryškinti ir galimoms transformacijoms aptarti.

TEORINĖS IDĖJOS IR TYRIMO METODOLOGIJA

Užsienio mokslininkai plačiai nagrinėja transnacionalinį šeiminių gyvenimą, pasitelkdami įvairias teorines perspektyvas ir empirinio tyrimo įrankius. Kelis dešimtmečius tyrinėjama transnacionalinių šeimų struktūrinė organizacija ir kartų ryšiai (Bryceson, Vuorela 2002; Gedvilaitė-Kordušienė 2014; Mikulionienė 2014), plėtojama šeiminių praktikų (Morgan 1996) teorinė prieiga, pabrėžianti kasdinių pasikartojančių veiklų svarbą šeiminio bendrumo pajautai, tėvystei / motinystei (Dermott, Pomati 2016; Česnuitytė 2020; Juozeliūnienė, Seymour 2020). Šeiminės praktikos analizuojamos šeimos diskurso kontekste, tokiu būdu, susiejant „mažus kasdienio gyvenimo fragmentus, kurie yra normalaus savaime suprantamo gyvenimo dalis“ (Morgan 1996: 190), su konkretais konteksto socialinėmis reikšmėmis apie šeimas. Šeiminių praktikų idėja toliau plėtojama J. Finch (2007: 67) darbuose. Teigiama, kad šeiminės veiklos yra ne tik „daromos“, bet ir „demonstruojamos“, kitaip tariant, šeimos nariai turi parodyti vieni kitiems, kad jų veiklos yra šeiminės veiklos ir kad jie yra šeima.

Šiame straipsnyje pateikiami transnacionalinių šeimų kvotinės apklausos ir šeimų atvejų tyrimo duomenys yra analizuojami šeiminių praktikų teoriniame lauke. Ši prieiga ypač palanki nagrinėti transnacionalinę nepilnamečių vaikų globą, nes prieigoje remiamasi idėja, kad sėkminga vaikų globa gali būti vykdoma šeimos nariams gyvenant keliose šalyse (Döbler 2019). Atlikta tyrimų apie išvykusių tėvų ir nepilnamečių vaikų globos praktikas (Hondagneur-Sotelo, Avila 1997; Hochschild 2000). Plėtojant praktikų idėją sukuriama „globos cirkuliacijos“ (Baldassar, Merla 2014) prieiga, pabrėžianti, kad transnacionalinės šeiminės

¹ Pavyzdžiui, apie transnacionalinių šeimų paplitimą Lietuvoje galima spręsti iš Tarptautinės migracijos organizacijos koordinuojamo Europos migracijos tinklo duomenų, kad 2019 m. Lietuvoje gyveno 1 467 nepilnamečiai vaikai, kuriems tėvų prašymu buvo nustatyta laikinoji globa dėl vieno / abiejų tėvų išvykimo dirbti į užsienį (EMN 2021). 2018 m. atliktas reprezentatyvus Lietuvos gyventojų tyrimas (Juozeliūnienė, Seymour 2020) parodė, kad 24 % išvykstančių į užsienį respondentų nepilnamečiai vaikai lieka gyventi Lietuvoje; 11 % nurodė, kad, jeigu galėtų rinktis, jie pasirinktų gyvenimą keliose šalyse.

veiklos yra kelių dimensijų ir krypčių. Transnacionalinės globos analizei naudojamas „globos trikampio“ teorinis konstruktas, kuriame svarbūs trys globos veikėjai – išvykę asmenys, globojamieji ir globėjai (Lutz, Palenga-Möllenbeck 2012; Bonizzoni, Boccagni 2014).

Ieškant atraminių idėjų tirti judumo ribojimo pasekmes Lietuvos šeimų gyvenimui, atsižvelgėme į pandemijos pradžioje Brazilijoje, JAV, Vokietijoje ir Turkijoje atliktų tyrimų išvadas (Brandhorst et al. 2020), Lenkijos mokslininkų darbą (Radziwinowiczówna et al. 2020) apie tai, su kokiais iššūkiais susidūrė transnacionalinės šeimos Breksito atveju. Į tyrimų metodologiją įtraukėme M. Kilkey ir L. Merla (2014) pasiūlytą judumo globos tikslais tipologiją (trumpieji vizitai, ilgalaikiai išvykimai / sugrįžimai ir nuolatinis grįžtamasis judėjimas šeiminiuose tinkluose) ir jų pavadinimus – „vizituojantieji“, „persikėlėliai“ ir „skrajūnai“.

Siekiant identifikuoti įsitvirtinusias transnacionalines globos praktikas, analizavome 2018 m. rugpjūčio mėn. atliktos Lietuvos transnacionalinių šeimų kvotinės apklausos duomenis. Kvotinė apklausa atlikta įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą mokslininkų grupių projektą „Globali migracija ir Lietuvos šeima: šeiminių praktikos, globos cirkuliacija ir sugrįžimo strategijos“ (Nr. S-MIP-17-117). Apklausos lauko darbus atliko UAB „Baltijos tyrimai“. Apklausoje dalyvavo Lietuvos piliečiai, turintys tiesioginės transnacionalinės globos patirties, kurie tyrimo metu gyveno / buvo sugrįžę į Lietuvą. Empiriniai duomenys surinkti iš keturių respondentų grupių (N = 405): išvykusios motinos (N = 100), išvykusio tėvo (N = 104) ir išvykusių abiejų tėvų šeimų, kurie išvykimo laikotarpiu turėjo Lietuvoje likusių gyventi vaikų iki 18 metų (N = 101), bei išvykusių suaugusių vaikų šeimų, kurie išvykimo laikotarpiu turėjo Lietuvoje likusius gyventi tėvus / vieną iš tėvų ir jiems buvo reikalinga priežiūra (N = 100). Siekiant tyrimo tikslo išnagrinėti transnacionalinę nepilnamečių vaikų globą, šiame straipsnyje sutelksime dėmesį į dvių kvotinių grupių – išvykusios motinos (N = 100) ir išvykusio tėvo (N = 104) – respondentų atsakymus. Šių grupių respondentai turėjo tiesioginės transnacionalinės nepilnamečių vaikų globos patirties. Klausymą sudarė daugiau kaip 100 klausimų. Transnacionalinei vaikų globai išanalizuoti naudojome keturių klausimų blokus. Pirmasis skirtas vaikų transnacionalinės globos organizavimui išvykus tėvams (8 klausimai)², antrasis – tėvų atliekamoms globojimo veikloms per atstumą (9 klausimai)³, trečiasis – vaikų globėjų pasirinkimui (4 klausimai)⁴, ketvirtasis – tėvų požiūriui į globėjų veiklas (8 klausimai)⁵. Formuluojuojant klausimus buvo remiamasi D. H. Morgano (2011) ir J. Finch (2007) teorinėmis idėjomis apie kasdienes, pasikartojančias veiklas, siejamas su šeimos daryba ir demonstravimu. Empirinių duomenų analizei naudojama aprašomoji statistika; duomenys apdoroti ir skaičiavimai atlikti pasitelkus SPSS statistinį paketą.

² Tyrime dalyvavusių tėvų klausta, kaip jie tarėsi dėl vaikų priežiūros organizavimo; pasirinko globėją; kaip jie teiravosi globėjo apie užduočių vykdymą; vaiko – apie globėjo pareigų vykdymą; kaip jie teiravosi globėjo apie vaiko savijautą; apie globojimo kontrolės vizitus į Lietuvą; pinigines perlaidas, siuntinius, dovanas.

³ Tyrime dalyvavusių tėvų klausta apie jų trumpuosius vizitus į Lietuvą; apie vaikų apsilankymą užsienyje; bendravimą su vaiku vaizdo skambučiais ir programomis be vaizdo, telefonu, laiškais; apie susirašinėjimą internetu, dalinimąsi nuotraukomis.

⁴ Klausta, kas buvo atsakingas už vaiko globą, atlikdavo instrumentinės, finansinės, emocinės paramos veiklas.

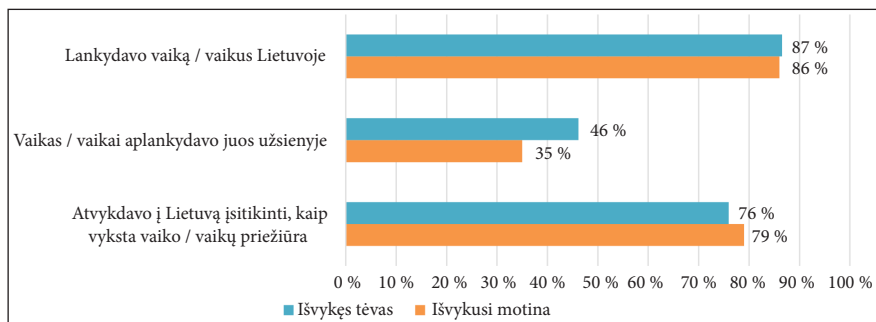
⁵ Tyrime dalyvavusių tėvų klausta apie globėjo veiklas, padedančias per atstumą išsaugoti ir stiprinti tėvų–vaikų šeiminius ryšius: paraginimą skambinti vaikams ir vaikų – tėvams; paraginimą sugrįžti trumpiems vizitams ir vaikų raginimą aplankyti tėvus; pokalbius apie vaikų kasdienybę, bendrus pasitarimus dėl vaikas kylančių problemų; paraginimą vaikams siųsti dovanų, pinigų; pokalbius su vaiku apie tėvus, jų gyvenimo istoriją.

Siekiant atskleisti COVID-19 pandemijos sukeltus iššūkius transnacionalinėms šeimoms ir globos organizavimui, 2021 m. sausio–vasario mėn. išnagrinėjome šešių transnacionalinių šeimų atvejus. Dėl asmens duomenų apsaugos įstatymo tyrimui negalėjome pakviesti kvotinėje apklausoje dalyvavusių respondentų. Šeimos buvo tikslingai atrinktos, atsižvelgiant į keliamą tikslą išsiaiškinti judumo ribojimo iššūkius: atrinktos „skrajūnų“ šeimos, kaip labiausiai pažeidžiamos judumo ribojimų; abiejų tėvų šeimos (santuoka / sugyvenimas), kuriose mobilusis narys turi trumpalaikės (1–3 metai), vidutinės (5 metai) ir ilgalaikės (10 metų) tiesioginės transnacionalinės globos patirties; keturios išvykusio tėvo ir dvi išvykusios motinos šeimos; Lietuvoje likusių gyventi vaikų skaičius (1–2), kurių amžius varijavo nuo 3 iki 15 metų. Tyrime dalyvavo mobilusis šeimos narys.

Atvejų tyrimas atliktas vizualiuoju žemėlapiu metodu (Juozeliūnienė 2014), leidžiančiu sužinoti tyrimo dalyvių nuomonę apie pandemijos poveikį transnacionaliniam šeimos gyvenimui, išryškinti judumo ribojimo iššūkius. Pirmoje tyrimo pakopoje klausta apie pokyčius, prasidėjus pandemijai, antroje dėlitas pokyčių žemėlapis, trečioje atliktas giluminis interviu, integruojant vizualųjį pokyčių žemėlapi. Atvejų tyrimo metodologinį sąryšį su kvotiniu tyrimu užtikrino giluminio interviu gairės, parengtos pagal anksčiau aptartus keturis transnacionalinei globai sudarytus klausimų blokus. Atlikta interviu išrašų turinio ir žemėlapių analizė.

JUDUMAS KAIP INTEGRALI TRANSNACIONALINĖS NEPILNAMEČIŲ VAIKŲ GLOBOS DALIS

Kvotinio tyrimo duomenimis, transnacionalinėse Lietuvos šeimose yra įsitvirtinusios globojimo praktikos, užtikrinančios Lietuvoje likusių gyventi nepilnamečių vaikų materialinį aprūpinimą, šeiminius ryšius ir globojimo kontrolę. Pavyzdžiui, išvykę tėvai vaikams siunčia pinigų (12 %), dovanų ir siuntinių su drabužiais, batais, žaislais ir saldainiais (25 %). Siekiami neprarasti ryšių su vaikais, išvykusieji į užsienį daug dėmesio skiria „pasiteiravimų ir kontrolės“ (79 %) ir „emociniams“ pokalbiams (7 %), nuolat palaiko ryšį telefono skambučiais, SMS žinutėmis, informacinėmis technologijomis / programėlėmis (Skype, Snapchat, Whatsapp, Facebook, Viber, el. laišakai), dalijasi nuotraukomis ir videoįrašais. Tėvai stengiasi sukurti „draugišką aplinką“ Lietuvoje likusiems vaikams, pasitelkdamie draugus, kaimynus, mokytojus. Judumu grįstas gyvas bendravimas susitikus arba „fizinis buvimas drauge“ reikšmingai papildo anksčiau išvardytas distancinio bendravimo formas, palaiko šeiminius ryšius ir atlieka globos kontrolės vaidmenį (žr. 1 pav.).

1 pav. Transnacionalinės tėvystės ir motinystės veiklos, susijusios su judumu (N = 204) (atsakiusieji „dažnai“ ir „kartais“, procentais)

Išvykę tėvai lanko vaikus Lietuvoje, kviečia vaikus apsilankyti užsienyje, atvyksta į Lietuvą vaikų globos kontrolei. Dėl dažnų vizitų juos galima vadinti „skrajūnais“. Remiantis respondentų atsakymais į atvirus klausimus, trumpuosius vizitus paprastai paskatindavo vaikų ilgesys ir noras gyvai bendrauti, „prisiglausti“ prie vaikų, juos „pabučiuoti“ ir „apkabinti“, kas neįmanoma bendraujant nuotoliniu būdu. Vizitais tėvai norėdavo parodyti, kad vaikai yra mylimi, kad, nepaisant geografinio atstumo, jie, kaip ir anksčiau, dalyvauja vaikų kasdiniame gyvenime. „Gyvai“ bendraujama su vaikais per šventes, kartu praleidžiamos atostogos, visa šeima vyksta į turistines keliones.

Paveiksle pateikti duomenys leidžia palyginti transnacionalinės tėvystės ir motinystės judumo praktikas. Nors medijose transnacionalinė motinystė sulaukia daugiau kritikos nei transnacionalinė tėvystė dėl neatitikimo tradiciniam požiūriui į lyčių vaidmenis ir gyvenimą viename namų ūkyje (Juozeliūnienė, Budginaitė 2018), kvotinio tyrimo duomenys parodė, kad iš esmės tėvo ir motinos judumo praktikos nesiskiria. Nustatėme, kad transnacionalinėse šeimose suaktyvėja domėjimasis šeimos ir giminės istorija, išryškėja šeiminių atminties palaikymo tendencijos – net 78 % išvykusiųjų patys inicijuodavo šeiminei atminti palaikančius pokalbius, šioms klausimams skirdavo dėmesio susitikę gyvai. Taigi, „antjudumo režimai“ gali būti itin nepalankūs „skrajūnams“ ir trikdyti šeiminių bendrumą, vaiko globojimo kontrolę ir šeiminių atminties darybą užtikrinančias veiklas.

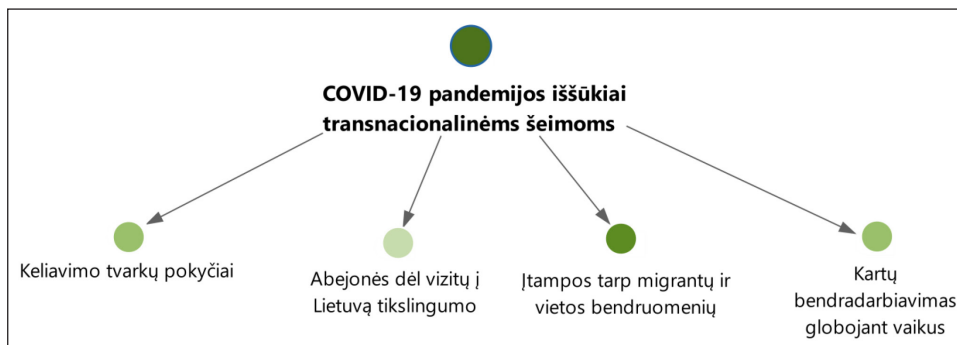
„Globos trikampio“ teorinis konstruktas primena apie tai, kad transnacionalinėje globoje aktyviai dalyvauja vaikų globėjai. Jiems deleguojami svarbūs vaikų globos įpareigojimai, todėl globėjo pasirinkimas yra reikšminga transnacionalinės globos organizavimo grandis. Kvotiniame tyrime dalyvavę respondentai (N = 204) buvo pasirinkę 276 giminystės ryšiais susijusius ir nesusijusius vaikų globėjus, dažniausiai prokreacinės šeimos narius (53 %) arba savo kilmės šeimos narius (dažniau moteriškos nei vyriškos lyties) (45 %). Šeiminių ir giminystės ryšių dominavimas transnacionaliniuose globos tinkluose atitinka Lietuvoje jau nustatytą familializmo gerovės režimą ir familializmo normatyvų kontekstą (Krausauskienė 2013; Nygren et al. 2018).

Kai tėvus ir vaikus skiria geografinis atstumas, pasirinktų vaikų globėjų veiklos yra itin svarbios šeiminių bendrumo išsaugojimo požiūriu. Globėjų veiklų struktūra yra orientuota tiek į išvykusius tėvus, tiek ir į likusius gyventi Lietuvoje. Tėvų ir vaikų judumui ir jų gyvam bendravimui skiriama panašiai dėmesio kaip ir skatinimui rodyti dėmesį dovanomis, siuntiniais, piniginiėmis perlaidomis. Remiantis kvotinės apklausos duomenimis, 54 % respondentų nurodė, kad globėjai su jais kalbėjosi apie Lietuvoje gyventi likusius vaikus bei skyrė dėmesį pokalbiams su vaikais apie išvykusius tėvus; 19 % nurodė, kad globėjai skatino atvykti aplankyti vaikus Lietuvoje ir vaikus aplankyti juos užsienyje; 19 % teigė, kad globėjai skatino juos siųsti vaikams pinigų, siuntinių ir dovanų (Juozeliūnienė ir kt. 2020).

Taigi, kvotinė apklausa parodė, kad galimybė laisvai judėti yra integrali transnacionalinio šeiminių gyvenimo dalis. Šeiminių praktikų požiūriu judumas yra transnacionalinės tėvystės ir motinystės būtinoji sąlyga daryti ir demonstruoti šeiminius ryšius, taip pat reikšminga globėjo / globėjos veiklų grandis, leidžianti jam / jai vykdyti vaikų globos įsipareigojimus.

JUDUMO RIBOJIMO IŠŠŪKIAI TRANSNACIONALINĖMS ŠEIMOMS

Siekiant valdyti COVID-19 pandemijos grėsmes nuo 2020 m. formuojasi antijudumo režimai⁶. Atlikdami šeimų atvejų tyrimus nustatėme, kad šie režimai sutrikdo transnacionalinių šeimos narių įprastas judumo praktikas ir kelia iššūkių šeiminiam bendrumui ir vaikų globai per atstumą. Išskyrėme iššūkius, susijusius su keliavimo tvarkų pokyčiais, abejonėmis dėl vizitų į Lietuvą tikslingumo, įtampomis tarp migrantų ir vietos bendruomenių, kartų bendradarbiavimo globojant vaikus (žr. 2 pav.).

2 pav. COVID-19 pandemijos iššūkiai transnacionalinėms šeimoms

Keliavimo kliūtys. Transnacionalinės šeiminės praktikos yra grindžiamos greitu, pigiu ir patogiu judėjimu tarp valstybių. Pasikeitusios judumo tvarkos, jų nenusipėjumas sutrikdė išbandytus keliavimo maršrutus. Juos reikėjo skubiai koreguoti, ieškoti tuo metu prieinamų sugrįžimo būdų. Pavyzdžiui, uždraudus skrydžius tekdavo keliauti automobiliu, patirti nepatogumų ir papildomų išlaidų, nuolat įveikti išskylančias kliūtis. Tyrimo dalyviai nurodė, kad pasigesdavo valstybės pagalbos išvykti ir sugrįžti. Judėjimą trikdė baimė užsikrėsti virusu oro uostuose, autobusuose, keltuose. Gebėjimas judėti tapo konkurencijos dalyku – negebančius sugrįžti į Lietuvą imta vadinti „našlaičiais“. Keliavimo kliūtys paskatino suabejoti trumpalaikių vizitų tikslingumu.

Abejonės dėl trumpalaikių vizitų. Dėl ilgiau užtrunkančių kelionių į Lietuvą ir dėl dvigubos izoliacijos (Lietuvoje ir sugrįžus į užsienio šalį) trumpalaikius vizitus imta vadinti „beviltiškai prarastu laiku“, o Lietuvoje praleistas laikas dėl judumo suvaržymų buvo palyginamas su

⁶ Antijudumo režimu laikome priemones, įvestas šiais nutarimais: LR Vyriausybės 2020 m. kovo 14 d. nutarimu Nr. 207 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“. Lietuvos teritorijoje paskelbta valstybės lygio ekstremalioji situacija ir įvesti tarptautinio mobilumo ribojimai laikyti itin griežtais (Jakulevičienė 2020). Pirmasis karantino režimas truko iki birželio 16 d. Antrasis karantinas įvestas LR Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimu Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“ įsigaliojo lapkričio 7 d. ir tęsėsi iki 2021 m. gegužės 31 d. Nustatyti sienos kirtimo apribojimai ir judėjimo nutraukimo sąlygos, riboti kontaktai su kitų šeimų ir (ar) namų ūkių nariais. 2020 m. gruodžio 14 priimtu nutarimu Nr. 1226 pakeitimu Nr. 1418 karantino sąlygos sugriežtintos apribojant kontaktus iki vienos šeimos ir (arba) vieno namų ūkio; apribojant judėjimą ne tik tarp valstybių, bet ir tarp Lietuvos savivaldybių.

„savotišku kalėjimu“. Pastaruoju atveju nepasitenkinimą kėlė ne tik finansiniai praradimai, bet ir emocinis nusivylimas dėl nerealizuotų lūkesčių artimai bendrauti su šeima, pramogauti, keliauti. Tam trukdė prievolė izoliuotis visai šeimai, kai kuriais atvejais, gyventi atskirai nuo šeimos nuomojamame bute, pirtyje, garaže.

Naujosios stigmos. Baimė užsikrėsti virusu sukuria įtampas tarp „skrajūnų“, „vizituojančių“ ir vietos bendruomenės narių. Vietos gyventojams judumas atrodo pavojingas ir tampa stigmatizavimo šaltiniu. Atvykstantieji pavadinami „vaikščiojančiu karantinu“, „maro nešiotojais“, priekaištaujama dėl to, kad „sugrižo ir parvežė užkratą“. Kyla konfliktų su kaimynais, net tenka nutraukti ryšius su vietos bendruomene. Dėl transnacionalinių praktikų savitumo buvo kilusi transnacionalinės motinystės stigmatizavimo banga (Juozeliūnienė, Budginaitė 2018), o vėliau sugrįžtančiųjų migrantų ženklinimas dviguba stigma – „pabėgusiais iš Lietuvos, kita vertus, nevykėliais, nesugebėjusiais įsikurti užsienio šalyje <...>“ (Juozeliūnienė ir kt. 2019: 31).

Anksčiau aptarėme, kad trumpalaikiai sugrįžimai į Lietuvą užtikrina šeimos narių „buvimą drauge“ ir yra reikšmingas šeiminių ryšių palaikymo ir vaikų globojimo kontrolės būdas. Vizitų neigiamos patirtys ir ženklinimai gali trikdyti transnacionalinėms šeimoms būtinus gyvus susitikimus. Tokie patirtis jau formuojasi. Tyrimo dalyviai teigė, kad nuo 2020 m. pavasario neturėjo galimybių kartu švęsti šv. Velykų, šv. Kalėdų ir Naujųjų metų. Tai pavojingi signalai, nes, kaip nurodo V. Česnuitytė (2020), susitikimai atostogaujant bent kartą per metus, šeimos narių pasimatymai per Kūčias ir šv. Kalėdas sutelkia abipus sienų gyvenančius šeimos narius ir parodo, kad jie yra šeima nepaisant geografinio atstumo.

Iššūkiai kartų ryšiams ir „globos trikampiui“. Baimė užsikrėsti virusu arba užkrėsti šeimos narius tapo iššūkiu vaikų–tėvų, senelių–anūkų ryšiams ir nepilnamečių vaikų globai. Rizikos grupei priklausantys seneliai atsisakydavo bendrauti su anūkais, dalyvauti jų globojimo veiklose. Pavyzdžiui, tyrimo dalyviai pasiskųsdavo, kad jų tėvai „nenori savo anūkų per tą pandemiją“. Dėl baimės užsikrėsti vyresnio amžiaus žmonės vengė gyvų susitikimų su atvykstančiais iš užsienio. Ribotas senelių dalyvavimas globos tinkluose gali neigiamai paveikti familializmo praktika grįstas Lietuvos transnacionalines šeimas. Anksčiau aptartas kvotinis tyrimas parodė, kad seneliai dažnai tampa anūkų globėjais, tėvams išvykus dirbti į užsienį (45 % išvykusiųjų vaikų globėjais rinkosi savo tėvus, paprastai motinas). Be to, mokslininkai pabrėžia senelių įtraukimo į vaikų globą svarbą (Dunifon, Bajracharya 2012), išryškina senelių–anūkų emocinių ryšių glaudumą (Silverstein, Marengo 2001), parodo, kad seneliai yra vieni svarbiausių šeiminių atminties puoselėtojų (Žilinskienė 2020). Mokslininkai pabrėžia, kad močiucių, ypač per moterišką liniją, ryšiai su anūkais daro didžiulį poveikį nepilnamečių vaikų ugdymui (Barnett et al. 2010). Taigi, šie iššūkiai gali koreguoti tradicinius kartų įsipareigojimus ir peržiūrėti moralinius imperatyvus transnacionalinei vaikų globai.

Vaikų globą gali koreguoti ir Lietuvoje ilgą laiką galiojusi „vieno namų ūkio“ pandemijos valdymo strategija, ypač tais atvejais, kai globėjas nėra namų ūkio narys arba Lietuvoje likęs(-ę) gyventi vaikas(-ai) turi kelis globėjus. Straipsnyje aptariamo kvotinio tyrimo duomenimis, 38 % išvykstančių tėvų Lietuvoje likusiems nepilnamečiams vaikams paskirdavo vieną globėją, paprastai orientacinės šeimos narį, tačiau buvo skiriami du (16 %) ir trys (1 %) globėjai. Globėjai ne visada buvo susiję giminystės ryšiais (2 %), be to, vaikų globa buvo deleguojama grupei asmenų, gyvenančių skirtinguose namų ūkiuose. Tokiu būdu vaikų globojantys asmenys vykdė skirtingas globojimo veiklas ir nepriklausė vienam namų ūkiui. Prievolė bendrauti išskirtinai pagal namų ūkius ir judėjimo tarp savivaldybių ribojimas sutrikdė įprastas „globos trikampio“ praktikas ir paskatino ieškoti naujų (net laikinų) globėjų ar kitų globos būdų.

IŠVADOS

Lietuvoje jau įsitvirtino transnacionalinės globos praktikos, familializmo normatyvų kontekstą atitinkantis globėjų pasirinkimas, globojimo ir šeiminių ryšių cirkuliacija „globos trikampiuose“. Nors abipus sienų gyvenančių šeimų kasdienis bendravimas persikelia į virtualią erdvę, šeimos nariai labai vertina „gyvus“ susitikimus, kurie įvairiais lygiais (pokalbiais, keliavimu, fizine pagalba, emocine parama) patvirtina šeiminių bendrystę. COVID-19 pandemijos valdymui skirti judumo ribojimai kelia grėsmę šiems „gyviems“ susitikimams. Dėl keliavimo tvarkų trikdžių, izoliacijos prievolės ir „vieno namų ūkio“ strategijos vizitai į Lietuvą tampa nepatrauklus finansine ir emocine prasmėmis. Baimė užsikrėsti ir apribotas namų ūkių bendravimas kelia iššūkių kartų ryšiams šeimose ir trikdo įprastas giminystės ryšiais grįstas globos praktikas. Be to, pandemijos ribojimai koreguoja globojimo tvarkas šeimoms, turinčioms kelis globėjus, atsakingus už skirtingas veiklas. Judumas tarp valstybių tampa naujų stigmų šaltiniu – atvykstantys iš užsienio šeimos nariai yra ženklinami, kykla įtampų su vietos bendruomene. Pagaliau besikeičiančios transnacionalinio bendravimo praktikos koreguoja įsipareigojimus šeimoje. Viena vertus, galime tikėtis moralinių imperatyvų sugriežtinimo, kita vertus, naujosios transnacionalinės praktikos gali pastūmėti link defamilializmo režimo.

Gauta 2021 02 24

Priimta 2021 11 23

Literatūra

1. Baldassar, L.; Merla, L. 2014. *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care: Understanding Mobility and Absence in Family Life*. London: Taylor and Francis.
2. Barnett, M. A.; Mortensen, J. A.; Gonzalez, H. 2016. 'Grandmother Involvement in Mexican American Families: Implications for Transborder Relationships and Maternal Psychological Distress', *Journal of Family Issues* 37(14): 1945–1967.
3. Bonizzoni, P.; Boccagni, P. 2014. 'Care (and) Circulation Revisited: A Conceptual Map of Diversity in Transnational Parenting', in *Transnational Families, Migration and the Circulation of Care: Understanding Mobility and Absence in Family Life*, eds. L. Baldassar and L. Merla. London: Taylor and Francis, 78–93.
4. Brandhorst, R.; Baldassar, L.; Wilding, R. 2020. Introduction to the Special Issue: 'Transnational Family Care "On Hold"? Intergenerational Relationships and Obligations in the Context of Immobility Regimes', *Journal of Intergenerational Relationships* 18(3): 261–280. DOI: 10.1080/15350770.2020.1787035.
5. Bryceson, D.; Vuorela, U. 2002. *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg.
6. Česnuitytė, V. 2020. „Šeiminių praktikų vaidmuo ir šeimos daryba migracijos kontekste: Lietuvos atvejis“, *Filosofija. Sociologija* 31(2): 128–138.
7. Dermott, E.; Pomati, M. 2016. "Good" Parenting Practices: How Important are Poverty, Education and Time Pressure, *Sociology* 30(1): 125–142.
8. Döbler, M. 2019. 'Co-presence and Family: A Discussion of a Sociological Category and Conceptual Considerations', in *Family and Space. Rethinking Family Theory and Empirical Approaches*, eds. M. Halatcheva-Trapp, G. Montanari, T. Schlinzig. London: Routledge.
9. Dunifon, R.; Bajracharya, A. 2012. 'The Role of Grandparents in the Lives of Youth', *Journal of Family Issues* 33: 1168–1194.
10. EMN. 2021. *Europos migracijos tinklas*. <https://www.emn.lt/> [paskutinį kartą žiūrėta 2021 gegužės 6 d.]
11. Finch, J. 2007. 'Displaying Families', *Sociology* 41(1): 65–81.
12. Gedvilaitė-Kordušienė, M. 2014. „Normatyvinis kartų solidarumas migracijos kontekste. Vyresnio amžiaus tėvų, likusių Lietuvoje, požiūris“, *Filosofija. Sociologija* 25(4): 263–271.
13. Hochschild, A. R. 2000. 'Global Care Chains and Emotional Surplus Value', in *On the Edge. Living with Global Capitalism*, eds. W. Hutton and A. Giddens. London: Vintage, 130–146.
14. Hondagneur-Sotelo, P.; Avila, E. 1997. "I'm Here, But I'm There": The Meanings of Latina Transnational Motherhood, *Gender and Society* 11(5): 548–571.

15. Jakulevičienė, L. 2020. „Judėjimo laisvės suvaržymai Lietuvoje per COVID-19 pandemiją tarptautinės teisės požiūriu“, iš *Lietuvos teisė 2020: esminiai pokyčiai: COVID-19 pandemijos sprendimai: teisiniai, valdymo ir ekonominiai aspektai. I dalis*. Vilnius: MRU.
16. Juozeliūnienė, I. 2014. *Žemėlapių metodai vaizdu grįstame tyrime*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
17. Juozeliūnienė, I.; Budginaitė, I. 2018. 'How Transnational Mothering is Seen to be "Troubling": Contesting and Reframing Mothering', *Sociological Research Online*, Special Section 'Troubling Families' 23(3): 1–20. DOI: 10.1177/1360780417749464.
18. Juozeliūnienė, I.; Bielevičiūtė, I.; Budginaitė-Mačkinė, I. 2019. *Grįžimo politikos įgyvendinimas Lietuvoje: ekspertai apie iššūkius ir įveiką*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
19. Juozeliūnienė, I.; Seymour, J. 2020. *Making Lithuanian Families Across Borders: Conceptual Frames and Empirical Evidence*. Vilnius: Vilnius University Press. Vilnius University Open Series (1): 1–186. DOI: 10.15388/OpenSeries.2020.19665.
20. Kilkey, M.; Merla, L. 2014. "'Situating Transnational Families" Care-Giving Arrangements: The Role of Institutional Contexts', *Global Networks* 14(2): 210–247.
21. Kraniauskienė, S. 2013. „Normatyvinis ir funkcinis kartų solidarumas Lietuvoje“, *Sociologija: mintis ir veiksmai* 1: 89–121.
22. Lutz, H.; Palenga-Möllnbeck, E. 2012. 'Care Workers, Care Drain, and Care Chains: Reflections on Care, Migration, and Citizenship', *Social Politics* 19(1): 15–37.
23. Massey, D. S.; Durand, J.; Pren, K. A. 2016. 'Why Border Enforcement Backfired', *American Journal of Sociology* 121(5): 1557–1600.
24. Merla, L.; Kilkey, M.; Baldassar, L. 2020. 'Examining Transnational Care Circulation Trajectories Within Immobilizing Regimes of Migration: Implications for Proximate Care', *Journal of Family Research* 32(3): 514–536.
25. Mikulionienė, S. 2014. „Šeiminių santykių praktikos atotolio šeimose: tarpgeneracinis aspektas“, iš *Lietuvos šeima: socialinių sątyų perspektyva*, red. V. Česnuitytė, V. Kanopienė, S. Mikulionienė. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidykla, 110–136.
26. Morgan, D. H. J. 1996. *Family Connections: An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press.
27. Morgan, D. H. J. 2011. *Rethinking Family Practices*. London: Palgrave MacMillan.
28. Nygren, K., Naujanienė, R.; Nygren, L. 2018. 'The Notion of Family in Lithuanian and Swedish Social Legislation', *Social Policy and Society* 17(4): 651–663.
29. Radziwinowiczowna, A.; Kloc-Nowak, V.; Rosinska, A. 2020. 'Envisaging Post-Brexit Immobility: Polish Migrants' Care Intentions Concerning Their Elderly Parents', *Journal of Family Research* 32(3): 473–494.
30. Silverstein, M.; Marengo, A. 2001. 'How Americans Enact the Grandparent Role Across the Life Course', *Journal of Family Issues* 22: 493–522.
31. Žilinskienė, L. 2020. 'Doing Family Memory in the Case of Emigration Experience', in *Making Lithuanian Families Across Borders: Conceptual Frames and Empirical Evidence*, eds. I. Juozeliūnienė and J. Seymour. Vilnius: Vilnius University Press. Vilnius University Open Series (1): 1–186. DOI: 10.15388/OpenSeries.2020.19665.

IRENA JUOZELIŪNIENĖ, GINTĖ MARTINKĖNĖ, IRMA BUDGINAITĖ-MAČKINĖ,
LAIMUTĖ ŽILINSKIENĖ

Mobility Restrictions and Transnational Families: How COVID-19 Pandemic May Affect Families and Caring for Children?

Summary

In this article, we analyse how global mobility restrictions related to COVID-19 may affect Lithuanian transnational families and transnational practices of parenting. The article draws on the data from the quota-based survey, implemented while carrying out the research project 'Global Migration and Lithuanian Family: Family Practices, Circulation of Care and Return Strategies' (No. S-MIP-17-117), funded by the Lithuanian Research Council, to analyse the transnational care practices that require the mobility of family members. The challenges created by the pandemic are discussed while analysing the data from the case studies of transnational families. The article reveals that the free mobility of family members in the global world is an important part of the transnational care practices, ensuring continuity of family relations and child-care, regardless of the residence of the family members. The anti-mobility regimes create challenges to family unity, intergenerational relations and give ground to the emergence of new stigmas.

Keywords: transnational families, mobility, transnational care, COVID-19 pandemic